

APŽVALGA. KRITIKA. BIBLIOGRAFIJA

J. MACEVIČIUS

VISUOMENINĖS-FILOSOFINĖS MINTIES ISTORIJS LIETUVOJE PROBLEMŲ TYRIMAS *

Visuomeninės-filosofinės minties istorijos Lietuvoje klausimai buvo pradėta moksliskai nagrinėti (galima būtų pasakyti dar tiksliau: iš viso pradėta nagrinėti) tik Tarybų valdžios metais. Anksčiau, pavyzdžiui, lietuvių nacijos formavimosi metu, kai labai padidėjo domėjimasis tautos praeitimi, daugiausia dėmesio buvo skiriama Lietuvos istorijos, lietuvių kalbos ir literatūros istorijos klausimams, nes to meto sąlygomis tai buvo (● žymia dalimi ir dabar tebėra) lietuvių tautos kultūros istorijos pagrindinės gijos, kurios negalėjo nenustelbti ir, žinoma, nustelbė visuomeninių-filosofinių ir gamtamokslinių-filosofinių pažiūrų vystymosi Lietuvoje analizę. Tokios analizės tada ir nebuvo. Tai ypač pabrėžtina, kalbant apie spaudos draudimo laiką, trukusį beveik pusę šimtmečio, kai svarbiausiais lietuvių tautos kultūrinio gyvenimo poreikiais (to kultūrinio gyvenimo slopinimo sąlygomis) buvo paprasta lietuviška knygelė ar laikraštis, kai vargo ir skurdo prispausta, buržuazijos ir dvarininkų žiauriai išnaudojama, liaudis klausėsi tiesos balso apie bręstančią kovą prieš carizmą ir išnaudotojišką santvarką apskritai. Tokiomis sąlygomis — be to, turint galvoj tai, kad beveik šimtą metų neveikė caro valdžios uždarytas Vilniaus universitetas, kuris ilgą laiką buvo filosofinės minties centras Lietuvoje (ir ne tik Lietuvoje) — filosofinių pažiūrų raidos Lietuvoje nagrinėjimui nebuvo realių galimybių ir pribrendusių visuomeninių poreikių.

Padėtis šiuo klausimu maža kuo pasikeitė ir po to, kai prie valstybinės valdžios vairo įsitvirtino lietuvių buržuazija. Per dvidešimt su viršum metų Lietuvos buržuaziniai filosofai neparašė nė vieno straipsnio, skirto visuomeninės-filosofinės minties istorijos Lietuvoje klausimų nagrinėjimui. St. Šalkauskis, A. Dambrauskas-Jakštas, I. Tamošaitis, J. Eretas ir kiti daugiausia dirbo, kurdami teorinį-filosofinį lietuvių buržuazi-

---

* Pranešimas, skaitytas 1967 m. birželio 28 d. Lietuvos TSR MA Visuomeninių mokslų skyriaus ir Lietuvos TSR Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos jubiliejinėje sesijoje, skirtoje Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos penkiasdešimtmečiui.

jos pasaulėžiūros pagrindą. Toks buvo lietuvių buržuazijos poreikis kovoje prieš plintančią marksistinę pasaulėžiūrą ir jos filosofinius pagrindus.

Dėl šios priežasties, taip pat dėl kitų priežasčių, prie kurių galima būtų priskirti metodologinių pozicijų ydingumą, vienašališką dabarties ir praeities reiškinių vertinimą, pačios problemos sudėtingumą ir painumą, tam tikrą nihilistinį požiūrį į šią problemą,— buržuazinių filosofų ir sociologų darbuose galima užtikti tik atskirus fragmentus (dažniausiai — mažai reikšmingus) kai kuriais visuomeninės-filosofinės minties istorijos Lietuvoje klausimais. Visuomeninės-filosofinės minties istorijos Lietuvoje kaip problemos buržuaziniai filosofai nenagrinėjo.

Plačiau ir giliau ši problema buvo paliesta žymiausių Lietuvos marksistų Vinco Kapsuko ir Zigmo Angariečio darbuose, kur randame nemaža vertingų ir taiklių pastabų, vertinant tam tikrus visuomeninės-filosofinės minties istorijos Lietuvoje reiškinius ir tos minties atstovus (pavyzdžiui, Jono Biliūno visuomeninių-filosofinių požiūrių evoliuciją ir kita). Labai užimti revoliucinės veiklos reikalais, V. Kapsukas, Z. Angarietis ir kiti Lietuvos marksistai neturėjo objektyvių sąlygų išvystyti čia aptariamos problemos nagrinėjimo. Sunkiomis Lietuvos Komunistų partijos veiklos sąlygomis jie skubėjo atsakyti tik į tuos klausimus, kurie betarpiškai buvo susiję su revoliucine praktika ir kova su buržuazine ideologija.

Taigi visuomeninės-filosofinės minties istorijos Lietuvoje problemos tyrimų palikimas iš ankstesnių laikų buvo labai menkas. Gal būt, didesnis palikimas buvo neigiama prasme, tai — nihilistinis požiūris į šios problemos tyrimo tikslingumą. Toks požiūris tam tikrą laiką buvo paplitęs ir mūsų pačių — tarybinių filosofų — tarpe, nekalbant jau apie kitų specialybių atstovus.

Šis požiūris darosi labai keistas ir nepagrįstas jau vien grynai logine bei metodologine prasme. Iš tikrųjų, kas gi išeina tokiu atveju? Juk neigti, nevertinti filosofinės minties (kokia ji bebūtų) bent kiek civilizuotos tautos istorijoje reiškia pripažinti faktą, kad ištisas epochas (pavyzdžiui, feodalizmo ir kapitalizmo laikais) tauta, jos klasės, visų pirma geriausias sąlygas turinčios viešpataujančiosios klasės, gyveno be teorinio-metodologinio savo pasaulėžiūros pagrindo, t. y. be filosofijos, nes filosofija, kaip žinom, ir sudaro tokį pagrindą: ji yra metodologinė svarbiausių teorinių pasaulėžiūros principų sistema.

Tačiau taip galvoja ne visi. Dalis mokslininkų (ir kaip tik ne filosofai, o istorikai, literatūros mokslo atstovai) savo darbuose pirmieji

respublikoje pradėjo kelti ir tam tikru mastu spręsti (kiek tai jiems praktiškai buvo įmanoma) visuomeninės-filosofinės minties istorijos Lietuvoje klausimus. Tuo būdu „Lietuvių literatūros istorija“ ir „Lietuvos istorija“ „nusavino“, kaip čia buvo išsireikšta, tam tikrus ne tik pedagoginės minties, bet ir visuomeninės-filosofinės minties atstovus. Už tai mūsų istorikams ir literatūros mokslo atstovams galima pasakyti tiktai ačiū, nes tai buvo labai reikalinga ir naudinga visuomenei, vadinasi, ir patiems pedagogams bei filosofams. Tai akivaizdžiai rodė šios problemos aktualumą, nušviečiant pagrindinius lietuvių tautos kultūros istorijos etapus. Akademinuose visuomeninių mokslų leidiniuose („Lietuvos TSR istorija“— trys tomai, „Lietuvių literatūros istorija“— jau išėjo trys tomai keturiomis knygomis) palyginti nemaža vietos skirta visuomeninės-filosofinės minties istorijos Lietuvoje reiškiniams. Akademikas Juozas Žiugžda, docentas Romas Šarmaitis šiais klausimais yra paskelbęs publikacijų respublikinėje ir visasąjunginėje spaudoje.

Filosofai dėl jau minėtų, o taip pat ir dėl kitų priežasčių į šį tyrimo darbą įsitraukė vėliau. Pirmasis mokslinis darbas iš čia aptariamos srities — filosofijos mokslų kandidato disertacija — buvo parašytas 1955 m. Tai — Irmijos Zakso studija apie materializmo kovą prieš religines-idealistineis pažiūras biologijos moksle Lietuvoje 1919—1940 m. Iš tos srities jis apgynė ir filosofijos mokslų daktaro disertaciją.

1960—1965 m. buvo parašyti šie moksliniai darbai — filosofijos mokslų kandidato disertacijos: Juozo Barzdaičio — „XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios Lietuvos ateistinė mintis apie religijos kilmę ir kitimą“; Jono Repšio — „Simono Daukanto visuomeninės ir politinės pažiūros“; Romano Plečkaičio — „Scholastinė logika ir jos žlugimas Lietuvoje“; Feigės Škliarskaitės — „V. Kapsuko kova prieš buržuazinę ideologiją Lietuvoje“; Elvyros Karakozovos — „Laisvamanių ateizmo buržuazinėje Lietuvoje pobūdžio klausimu“; Broniaus Genzelio — „Visuomeninės-filosofinės minties raida Lietuvoje XIX a. antrojoje pusėje“.

Į visuomeninės-filosofinės minties istorijos Lietuvoje tyrimo darbą yra įsitraukę daugiau kaip 20 žmonių, t. y. daugiau kaip $\frac{1}{4}$ respublikoje dirbančių filosofų-pedagogų. Vieni jų rašo daktaro disertacijas (R. Plečkaitis, J. Barzdaitis, A. Griška ir kt.), kiti — kandidato. Tiesa, visiems jiems mokslo tiriamasis darbas, po tiesioginio pedagoginio darbo, tėra antrajame jų veiklos plane.

Jau susikaupė nemažas pluoštas įdomios medžiagos, kurios, deja, tik nedidelė dalis paskelbta spaudoje. Drg. I. Zaksas ir drg. F. Škliarskaitė savo darbus paskelbė monografijomis, drg. J. Barzdaitis — serijoje

mokslių straipsnių, išspausdintų „Komunisto“ žurnale, mokslo darbų „Filosofijos“ serijoje, o taip pat knygelėje „Ateizmas Lietuvoje“.

Visuomeninės-filosofinės minties istorijos Lietuvoje procesas išsiaišginamas paskelbtose apžvalginėse publikacijose¹, taip pat rengiamame spaudoje penkiatomyje „Filosofijos istorija Tarybų Sąjungoje“, „Mažonoje lietuviškojoje tarybinėje enciklopedijoje“.

Reikia apgailestauti, kad, kaip minėta, tiksliai dalis tyrinėjimų buvo paskelbta spaudoje. Didesnė jų dalis, išskyrus atskirus straipsnius, reikalingus disertacijų gynimui, liko nepaskelbta. Tai, žinoma, yra didelis trūkumas, kurį galima būtų paaiškinti keliomis priežastimis. Čia, visų pirma, kaltas buvo pats laikas, kai leidyklų praktikoje į darbus, skirtus visuomeninės-filosofinės minties istorijos klausimams, buvo žiūrima labai skeptiškai, neretai — kaip į praeities idealizavimą. Suprantama, kad tokiomis sąlygomis paskelbti darbai, pavyzdžiui, apie scholastinę logiką ir filosofiją senajame Vilniaus universitete buvo tiesiog neįmanoma. O tokį darbą (kandidato disertaciją) labai kvalifikuotai parengė Vilniaus Pedagoginio instituto Filosofijos katedros vyresnysis dėstytojas (dabar Vilniaus universiteto Filosofijos katedros docentas) R. Plečkaitis. Kaip labai aukšto mokslinio lygio darbą R. Plečkaičio disertaciją mini šiais metais Maskvoje išleistos knygos „Matematinės logikos formavimasis“ autorius N. Stiažkinas².

R. Plečkaičio darbe labai kruopščiai ir giliai išnagrinėtos realizmo ir nominalizmo srovės to meto scholastinėje logikoje ir filosofijoje, daug vietos skirta Martyno Smigleckio (plačiai tuo laiku žinomo Europoje logikos specialisto), Zigmanto Kriugerio, Tomo Požeckio (pasirašinėjusio lietuviu), Kazimiero Vežbickio loginėms-filosofinėms pažiūroms. Šių atstovų radikalios tuo metu loginės pažiūros yra tam tikru laipsniu artimos dabartinės matematinės logikos pažiūroms.

Sitokį vertinimą duoda N. Stiažkinas savo minėtoje knygoje.

R. Plečkaičio darbą, kaip vertingą indėlį į visuomeninės-filosofinės minties istorijos Lietuvoje tyrinėjimą, parašytą gražia ir taisyklinga kalba, Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko universiteto Istorijos ir filologijos fakulteto Mokslinių laipsnių teikimo mokslinė taryba rekomendavo leidyklai išleisti atskira knyga. Deja, šis Mokslinės tarybos nutarimas taip ir nebuvo įgyvendintas. Platesnė visuomenė su R. Plečkaičio darbu, kaip ir

¹ Очерки по истории философской и общественно-политической мысли народов СССР, т. 2, М., 1956; История философии, т. II, М., 1957; т. IV, М., 1959; т. V, М., 1961; Философская энциклопедия, т. 3, М., 1964; „Комунистас“, 1961, Nr. 6, 7.

² Н. И. Стяжкин, Формирование математической логики, М., 1967.

su vertingais J. Repšio, E. Karakozovos, B. Genzelio darbais nėra susipažinusi.

Mokslinės tarybos, katedros, rekomenduodamos darbus leidykloms, dažnai tuo ir apsiriboja. Kartais nepakankamai pastangų daro (perdaug kuklūs yra) ir patys autoriai. Būna atvejų, kai darbai yra prastai parengti kalbos ir stiliaus atžvilgiu.

Žodžiu, darbų iš visuomeninės-filosofinės minties istorijos publikavimas respublikoje, turint galvoj tai, kad ateityje jų žymiai padaugės, susiduria su rimtais sunkumais, kurių faktiškai dar neįveikiama darbų bendraisiais filosofijos klausimais, šių dienų filosofijos aktualybių klausimais publikavime. Tuos sunkumus įveikti efektyviai turėtų padėti neseniai sudaryta prie Mokslų akademijos Sociologijos, teisės ir visuomeninės-filosofinės minties istorijos Lietuvoje problemų koordinavimo taryba, kuri, kaip ir kitos koordinavimo tarybos, turi plačias vyriausybės nustatytas rekomendacines teises mokslinių darbų publikavimo srityje.

Minėtos tarybos visuomeninės-filosofinės minties istorijos Lietuvoje sekcija surinko informaciją apie respublikoje dirbamus šios srities mokslinio tyrimo darbus, apibendrina tą informaciją ir sudarė plačią rekomenduojamąją tyrimo darbų tematiką (įskaitant ir reikšmingesnių straipsnių parengimą). Tai turės nemažą skatinamąją reikšmę naujų jėgų įtraukimui į čia apžvelgiamos problemos tyrimą.

Visuomeninės-filosofinės minties istorijos Lietuvoje problemos tyrimo darbų tematikoje daugiau ar mažiau apimti visi etapai, bet daugiausia vietos skiriama marksistinės filosofinės bei sociologinės minties raidai ir buržuazinės filosofijos analizei. Tai visiškai natūralu ir tikslinga.

Juk po Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos marksistinės pažiūros ir Lietuvoje buvo centrinis visų idėjinių sūkurių taškas. Santykis tarp marksistinės visuomeninės-filosofinės minties ir įvairių buržuazinių filosofinių bei sociologinių koncepcijų buvo labai sudėtingas ir painus. Marksistinių pažiūrų poveikis buvo ir tiesioginis, ir netiesioginis; inteligentijai jis buvo daugiausia netiesioginis. Dėl šio poveikio pažangesnės visuomenės jėgos (ypač inteligentijos tarpe) ieškojo radikalesnių sprendimų net su neįsisąmonintomis marksizmo gaidomis, o reakcinės jėgos neretai buvo priverstos manevruoti, vis daugiau linko į klasitingumą, demagogiją ir baime. Dėl to ir gamtamokslinis materializmas, ir laisvamaniškasis ateizmas, ir neorealizmas estetikoje, pagaliau pozityvizmas ir tomizmas buržuazinės Lietuvos sąlygomis turėjo tam tikrą specifiką.

Marksistinių ir buržuazinių filosofinių bei sociologinių pažiūrų raišai, jų santykio bei kovos analizei ir toliau turėtume skirti didžiausią dėmesį, žinoma, neignoruodami ir nepamiršdami taip pat ir kitų temų, kitų etapų, ankstesnių laikų filosofinės minties atstovų.

Visuomeninės-filosofinės (tiksliau pasakius, filosofinės ir sociologinės) minties istorijos Lietuvoje problemos tyrimas, greta mokslinio pažinimo logikos klausimų, galėtų, mano supratimu, sudaryti konkretų ir apibrėžtą darbo objektą sektoriaus ar kitokio mokslinio organizacinio vieneto, kuris galų gale turės būti sudarytas Mokslų akademijos sistemoje.

Pirmoji problema atspindi pribrendusius platesnio masto lietuvių tautos kultūros istorijos tyrinėjimo, antroji problema — pirmaeilius teorinius-filosofinius bet kurios šių dienų mokslinės veiklos poreikius.

Kultūrinio palikimo vertinimas ir kritinis jo panaudojimas, mokė V. Leninas, nesibaigia ir nesustingsta marksizmo sukūrimu. Toks vertinimas tęsiasi visą laiką, kaip nuolatinis kūrybinis procesas. Keičiasi vertinimo lygis, bet nesikeičia praeities vertybės, reiškiniai, procesai, prie kurių analizės dažnai reikia grįžti, o neretai — ir pervertinti juos. Šia prasme ir lietuvių tautos kultūros istorijos apskritai, ir visuomeninės-filosofinės minties istorijos tyrimas bei vertinimas turi neišsenkamą reikšmę.

J. LAZAUSKAS

KELIOS MINTYS FILOSOFŲ RUOŠIMO RESPUBLIKOJE KLAUSIMU

Respublikos filosofai, kurių dauguma susitelkę aukštosiose mokyklose, pokario metais nuveikė nemažą darbą, tirdami aktualias filosofijos, bendrosios sociologijos, Lietuvos visuomeninės-filosofinės minties istorijos, estetikos, ateizmo ir kt. problemas, visa savo veikla atlikdami svarbų vaidmenį dvasiniame inteligentijos gyvenime. Todėl reikia apgailestauti, kad ligi šiol ši veikla silpnai tėra nušviesta, tuo labiau kad lietuviškieji buržuaziniai nacionalistai užsienyje stengiasi ją sumenkinti, o neretai ir visai paneigti. Ryšium su tuo čia norima keliomis mintimis, nepretenduojančiomis į visapusišką klausimo nušvietimą, atkreipti dėmesį į kai kuriuos momentus, iškilusius, ruošiant filosofijos darbuotojus.

Kvalifikuotų filosofų ruošimas respublikoje pokario metais, aplamai paėmus, nebuvo spartus ir gerokai suaktyvėjo tik šeštojo dešimtmečio